

ДОСЛІДНИЦЬКІ НОТАТКИ

УДК 94 (477)

Сергій Павленко

ПРИЖИТТЄВІ ЗОБРАЖЕННЯ ПЛЕМІННИКА ГЕТЬМАНА І. МАЗЕПИ А. ВОЙНАРОВСЬКОГО

Автор оприлюднює віднайдені ним зображення А. Войнаровського, сина сестри гетьмана І. Мазепи.

Ключові слова: *студей, небіж, гетьман, Троїцька надбрамна церква.*

Небіж І. Мазепи Андрій Янович Войнаровський народився у 80-х рр. XVIII ст. Під час Бендерської комісії 1709 р. промайнула його фраза про компетентність старшин щодо скарбу І. Самойловича: «Не було Войнаровського на світі, але й України не було. Хто ж був тоді Орлик? Знає. Учився з бідною у школі на Литві»¹. Дослідники з цього висловлення зробили висновок, що небіж гетьмана народився після 1687 р. Наприклад, Л. Винар вважає, що він з'явився на світ «біля 1689-го року»². Отже, в Бендерах йому мало бути 20 років. Але у такому випадку навряд чи б він отримав перемогу у суперечці зі старшиною. З актів Бендерської комісії випливає, що небіж гетьмана вів себе досить упевнено, наступально, протистояв опонентам як досвідчений старшина.

Якщо П. Орлик та П. Полуботок завершили навчання у Києво-Могилянській колегії у віці 21-22 роки, то, вірогідно, що стільки ж літ мав і А. Войнаровський, котрий закінчив там курс освіти, як зазначається у панегірику на його честь, у 1703 р.³ Таким чином, правдоподібно, він народився у 1681-1682 рр. Хоча М. Битинський локалізує його появу на світ 1680 роком⁴. Отже, у 1708-1709 рр. А. Войнаровському було 27-29 літ. А його висловлювання щодо скарбів І. Самойловича слід трактувати як метафору: мовляв, він не міг у ті часи їх бачити, спостерігати.

Мати Андрія – Олександра Степанівна – і в третьому шлюбі з Яном Войнаровським, київським земським суддею, не була щасливою. Чоловік спонукав її стати католичкою. Але вона вважала за краще порвати з чоловіком, аніж з православ'ям. Подружжя розлучилося. Причому Олександра Степанівна забрала до себе і дітей. Як згадував А. Войнаровський, він «дійшов на Україні до зрілих літ»⁵. У 1695 р. його мати померла, тому батько звернувся до гетьмана з проханням: «...Изволь меня подарить такою щастливою, чтоб здісь в дому взирал на чада мои от родной сестры вашей милости рожденные»⁶. Не знаємо, як вирішив це питання І. Мазепа. Тоді Андрій, мабуть, став вихованцем Києво-Могилянської колегії.

Крім навчання у Києві, він деякий час студював науки у Дрезденському університеті⁷.

Уже 1705 р. І. Мазепа використав його як свого посланця⁸. Тоді ж небіж уперше став свідком опозиційних висловлювань в оточенні гетьмана. На допиті 25 листопада 1716 р. він свідчив: «Але ще перед тим, як його царської величності похід був через Київ у Жовкву, були тоді на Різдво Христове як звичайно в зібранні в дядька мого полковники. І ось тоді я чув звернені до них слова гетьмана: «Коли б не я за все стояв, то вас

© Павленко Сергій Олегович – шеф-редактор наукового журналу «Сіверянський літопис».

би вже давно солдатами зробили». А полковник миргородський* на те відповів: «Так само як ми покійному гетьману Хмельницькому завдячуємо, що нас звільнив від ярма ляхького, так вас будемо проклинати, коли за нас стояти не будете, і нас погубите»⁹. Після смерті 1701 р. ніжинського полковника І. Обидовського, брата А. Войнаровського по матері, наближення другого небожа до І. Мазепи розцінювалось у старшинському середовищі як знак підготовки керманічем України собі наступника. У 1707 р. гетьман на ці настрої відповів полковникам так: «Може (каже), – читаємо у доносі В. Кочубея, – Ваш Мосць, разумієте, же я, гетман, наміраю гетманство взити на Войнаровскаго, то не ест так; я того не желаю. Вольно Ваш Мосцем будет, кого хотіти змежи себе обрати на той уряд, а Войнаровский и без того на своем отчизном кутку и на моем собрании может виховатися; а того уряду я и теперь Вам готов уступить»¹⁰. Все ж І. Мазепа поступово залучив молодого племінника до виконання серйозних завдань. Так, у серпні 1707 р. 5000 козаків під командою Андрія Войнаровського поблизу Вісли очікували можливого нападу шведів¹¹. Щоправда, через погану дисципліну у підлеглому війську виконати місію стримання противника вдалося не повністю. Петро І у листі до І. Мазепи висловив невдоволення тим, що «уже 500 человек побежали, а достальные, чаю, недолго подержатца»¹². У жовтні 1708 р. А. Войнаровський був відправлений І. Мазепою до О. Меншикова з повідомленням, що гетьман не має можливості з ним зустрітись через хворобу. Небіж, мабуть, виконував і подвійне завдання: розвідати, з якими силами, намірами просувається корпус князя в Україну. А. Войнаровський, отримавши нові повідомлення від гетьмана¹³ (тоді вже генералітет визначився з повстанням), утік з Горська. Він ніби почув слова якогось старшини-німця: «Пожалій, Боже, тих людей: завтра вони будуть в кайданах»¹⁴. Згадане він розповів старшинам. П. Орлик висловив припущення, що небіж їх лякав за намовою І. Мазепи¹⁵. А. Войнаровський узяв активну участь в антимосковському повстанні – їздив до Туреччини, Криму зі зверненням про допомогу, відзначився у боях за Веприк та Гадяч. Карл XII про останнє повідомляв своїй сестрі Ульріці-Елеонорі¹⁶.

З актів Бендерської комісії, яка вирішувала долю гетьманського скарбу, постать А. Войнаровського вимальовується у негативному світлі. Він енергійно, цілеспрямовано виборював право на привласнення усіх коштів, які привіз із собою І. Мазепа у Бендери. Хоча, як зазначали старшини, коштовності, гроші належали військовій скарбниці, а не особисто гетьману. Однак, користуючись правовим неврегулюванням згаданого питання, підтримкою Карла XII, якому були потрібні фінансові запозичення, Андрій Войнаровський домігся передачі йому у спадок великого скарбу гетьманського уряду.

Вигравши розгляд справи, у подальшому він усе ж таки не порвав з мазепинцями. У 1710-1712 рр. А. Войнаровський їздив у Крим, Стамбул в українських справах, служив Карлу XII. Разом з емігрантами 1715 р. він пере-

Іл. 1. Мигура І. Фрагмент тези, присвяченої Андрію Войнаровському. 1703 р.

* П. Орлик у своїх споминах писав, що ці слова сказав Д. Горленко. Очевидно, А. Войнаровський, знаючи про повернення колишнього прилуцького полковника, не хотів йому зашкодити.

Гл. 2. Композиція
«Першого Вселенського
собору» Троїцької
надбрамної церкви (далі
ТНБЦ). Фрагмент.

Гл. 3. Композиція
«Першого Вселенського
собору» Софійського
собору. Фрагмент.

Гл. 4. Композиція
«Лик Святих пророків».
Фрагмент (ТНБЦ).

брався до Відня. А. Войнаровський вів дипломатичні переговори з європейськими урядовцями, аби створити антиросійську коаліцію держав, з допомогою яких можна було б відновити українську державність. Його життєва позиція, авторитетність стурбували Петра I. У 1716 р. він в ультимативній формі зажадав від міста Гамбурга видати мазепинця. У жовтні того ж року А. Войнаровський був підступно вивезений до Петропавлівської фортеці, де пробув аж до 1723 р.¹⁷. Потім його відправили на заслання в Якутськ. Там з ним у 1736-1737 рр. побачився російський історик Герард Міллер: «В бытность сочинителя сих известий в Якуцке, – зазначив він у своїх нотатках, – Войнаровский еще в живых обретался: но знания иностранных языков, искусства в науках и приятности в обихожении весьма мало в нем примечалось. Препровождая время в беседах подлых людей, сделался он чрез то к обхождению с приезжими, коих тогда по случаю второй Камчатской экспедиции в Якуцке не мало было, почти не удобным»¹⁸.

Гл. 5. Композиція «Зішестя
Св. Духа» (ТНБЦ).
Фрагмент.

Гл. 6. Тарасевич Л.
Освячення Успенського
собору. 1702 р. Фрагмент.

Гл. 7. Центральна апсида
Троїцької надбрамної
церкви. Літургійна сцена.
Фрагмент.

*Лл. 8. Зображення
А. Войнаровського.
Композиція «Зішестя в
пекло». Фрагмент. Софія
Київська.*

*Лл. 9. Зображення
А. Войнаровського.
Композиція «Відсилання
учнів на проповідь». Фрагмент (ТНБЦ).*

*Лл. 10. Зображення
А. Войнаровського.
Композиція «Христос
з апостолами». Фрагмент. ТНБЦ.*

Помер А. Войнаровський там же, це сталося орієнтовно у 1740-х рр. У своєму заповіті, який склав небіжчик у Швеції, він заповів 10000 талерів монастиреві св. Георгія в Галаці на поминання душі І. Мазепи¹⁹.

Завдяки родинній близькості до гетьмана, А. Войнаровський не раз потрапляв у поле зору художників Гетьманщини. У 1703 р. він у стінах Києво-Могилянської академії виголосив промову у присутності дядька, митрополита та інших знатних осіб²⁰. З ілюстрованого І. Мигурою панегірика, написаного на день його іменин 30 червня, довідуємося, що у навчальному закладі А. Войнаровський займав високе становище у спудейському самоврядуванні – називався аудитором і префектом содаліції²¹. Небіж І. Мазепи зображений під гербом гетьмана. Через юний вік ще не мав ні бороди, ні вус, носив зачіску «під макітру» (іл.1).

У композиції «Нікейського собору» Троїцької надбрамної церкви молодшого небожа маляр зобразив відразу за спиною гетьмана (іл.2). Він ще не набув старшинських регалій, як його брат, а тому розміщений на почесному місці, але не на передньому плані. У подібному сюжеті в Софійському соборі він (іл.3) поміщений з правого боку І. Мазепи (біля лівої його руки). Обличчя зображених схоже. Видно, що це один і той же юнак.

*Лл. 11. Зображення
А. Войнаровського.
Композиція
«Лик Св. апостолів». Фрагмент (ТНБЦ).*

*Лл. 12. Зображення
А. Войнаровського.
Композиція «Лик
Святих праотців». Фрагмент (ТНБЦ).*

*Лл. 13. Зображення
А. Войнаровського /
Геродиякон Ф. Успіння.
Фрагмент // Новий
завіт. – К., 1753.*

А. Войнаровського також змалювали в образі пророка у сюжеті «Лик Святих пророків» (Троїцька надбрамна церква, **іл.4**), в образі апостола «Зішестя Св. Духа» (Троїцька надбрамна церква, **іл.5**). Аргументи щодо цього ми виклали у недавній публікації у журналі «Пам'ятки України»²².

Вірогідно він зображений відразу за гетьманом і на гравюрі, де показана процесія церковного ходу довкола Успенського собору (**іл.6**). Хоча А. Войнаровський ще був студентом, Л.Тарасевич помістив його як небожа і перспективного гетьманського урядовця позаду дядька. Зазначимо, що у 1702 р. найближчі за рангом старшини І. Мазепи мали поважний вік. Отже, змальований юнак не випадково, а тому, що був родичем гетьмана.

Маємо ще один образ молодшого небожа у Троїцькій надбрамній церкві Києво-Печерської лаври у композиції «Літургійна сцена» (**іл.7**). Тут він (другий зліва) зображений у червоному жупані. У композиції «Зішестя в пекло» Софії Київської А. Войнаровський поміщений у центрі свояків гетьмана (**іл.8**). Крім того, низку зображень племінника гетьмана знаходимо в інших сюжетах (**іл.9, іл.10, іл.11, іл.12, іл.13**).

1. Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи. // Праці українського наукового інституту (Варшава). – 1938. – Т. 46. – С. 128.
2. Винар Л. Андрій Войнаровський. – Мюнхен ; Клівленд : Дніпрова хвиля, 1962. – С. 12.
3. Соїко І. Портрет Андрія Войнаровського // Мазепа. Збірник. – Варшава, 1939. – Т. 2. – С. 100.
4. Битинський М. Мазепинці по Полтаві. – Варшава : [б. в.], 1938. – С. 68.
5. Возняк М. Бендерська комісія по смерті Мазепи. – С. 128.
6. Чтения ОИДР. – 1848. – Т. 5. – С. 68.
7. Борщак І. Войнаровський, сестрінок гетьмана Івана Мазепи, друг Аврори Кенігсмарк і сибірський в'язень. – Львів:Хортиця, 1939. – С.13; Горобець В. М. Войнаровський Андрій Янович // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст. / ред.: В. С. Брюховецький, З. І. Хижняк. – Енциклопед. вид. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2001. – С. 121.
8. Винар Л. Андрій Войнаровський. – С. 17.
9. Допит Андрія Войнаровського // Кресін О. Мазепинці. – К. : Фотовідеосервіс, 1994. – С. 87–88.
10. Чтения ОИДР. – 1859. – Кн. 1. – С. 105.
11. Письма и бумаги императора Петра Великого. – СПб., 1912. – Т. 6. – С. 228.
12. Там само.
13. Допит Андрія Войнаровського. – С. 88.
14. Кресін О. Мазепинці. – С. 7.
15. Письмо Орлика к Стефану Яворскому // Основа. – 1862. – № 10. – Раздел IX. Исторические акты. – С. 24.
16. Кресін О. Мазепинці. – С. 9.
17. Володар Р. Племінник гетьмана Мазепи // Літопис Червоної калини. – 1993. – № 10–12. – С. 13.
18. Там само.
19. Різниченко В. На могилі гетьмана Мазепи. – К., 1917. – С. 15.
20. Винар Л. Андрій Войнаровський. – С. 16.
21. Соїко І. Портрет Андрія Войнаровського. – С. 100.
22. Павленко С. Гетьман Іван Мазепа та його оточення. Невідома іконографія Києво-Печерської лаври XVII століття // Пам'ятки України. Історія та культура. – 2018. – №1-2. – С.14–40.

Автор ознакамлює с найденными им изображениями А. Войнаровского, сына сестры гетмана И. Мазепы.

Ключевые слова: студент, племінник, гетман, Троїцька надбрамна церковь.

The author makes public found by him images of A. Voynarovsky, a nephew of the hetman I. Mazepa.

Keywords: student, nephew, hetman, Trinity Gate Church.